

ИМЕНИЦЕ НА -ИЈА У АНТРОПОГРАФСКОМ РЕЧНИКУ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ НЕДЕЉКА БОГДАНОВИЋА

У раду се врши систематизација и опис антропографске лексике српских говора на југоистоку Србије (призренско-тимочка дијалекатска област). Предмет анализе су именице које се завршавају на *-ија*, а могу бити образоване с неколико суфикса: *-ија*, *-лија*, *-чија*, *-џија*. Ови суфикси занимљиви су двоструко: углавном су страног, турског порекла и везују за себе архаичну лексику, али у савременом језику представљају још увек живе и продуктивне моделе.

Кључне речи: српски језик, народни говори, антропографска лексика, суфиксална творба, завршетак *-ија*.

Године 2016. објављен је *Антропографски речник југоисточне Србије* (в. Литературу) и то је пружио могућност да се уоче многе појаве које на лексичком и творбеном плану издвајају једну велику семантичку групу речи којима се, како аутор каже, описује човек на основу личне мотивације (физичка својства, психичка својства, карактерна својства, интелектуална својства), а такође и на основу социјалне мотивације (породични односи, занимање, друштвени статус, порекло) (Богдановић, 2016: 5–6).

Речник садржи именице и придеве који по концепцији аутора имају детерминативну функцију у синтагмама с именицом човек (жена, дете). Наравно, поставља се питање, зашто је ово антропографски, а не антрополошки речник. Сам аутор, професор Богдановић, ову разлику објашњава на следећи начин: „У последње време са појам антролошки проширио и на значења која се тичу не само човека као природног бића већ и човека као социјалног бића (а то је у појму „човек“ гледано са културолошке стране, битно, можда и битније од његове биолошке структуре и појаве), па и на организацију људског друштва – од породице до човечанства, узимајући

¹ mirjana.ilic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је рађен у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* бр. 48001, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

притом не само његову политичку, него пре свега, културну димензију (обичаје, морал, поглед на свет)“ (АНР: 4) и даље: „Будући да су ово речи којима се описује човек, али не само по унутрашњим својствима или по телесним обележјима, већ и по спољашњим околностима (сродство, занимање), нисмо могли искористити термин антрополошки, већ смо узели “антропографски” са значењем “онај што описује човека“ (АНР: 5)“ (СДЗБ. LXIII)

Грађа за овај речник узета је, према речима самог аутора, из сопствених теренских записа из сврљишког краја, са подручја Алексиначког Поморавља, околине Књажевца и Сокобање, али и из дијалектолошке литературе, па и из речника и лексичких збирки југоисточне Србије.

Техничка презентација *Речника*, са обратним регистром, омогућава да се на први поглед уочи велики број именица које се завршавају на -ија. Према нашем бројању (стр. 234, 1. стубац, до 237, први стубац) има их 538. То у односу на укупан број речи – 7500 у азбучнику *Речника* (Богдановић, 2016: 276), износи 7,3%.

Наш је задатак да погледамо да ли се код свих ових речи завршетак речи -ија сматра наставком, а онда каква је репартиција именица антропографске лексике у овом речнику које су изведене наставком -ија.

Код ових 538 лексема, -ија се негде јавља као суфикс, негде као завршетак суфикса: -лија, -а/лија, а/ј>џ/лија, -чија, -џија.

О именицама које су добијене суфискима -ија, -лија, -џија писали су: Пецо (1987), Радић (2001), Клајн (2003), Ћорић (2008).

Проф. Ћорић (2008) пише о именицама које се завршавају суфиксом -џија и каже: „Историјски гледано, овај лексички слој формирао се и учврстио током вишевековне турске владавине, да би доживео врхунац и имао, у одређеном смислу, завршну фазу у Сремчево време. Већина занимања, називи занимања су основна творбено-семантичка категорија у којој учествује анализирани творбени тип, још увек су, судећи по Сремчевим делима, била присутна у економском жиоту Ниша, а шире гледано и Србије и других балканских народа. Позиција овог творбеног типа ће у наредом периоду почети да слаби, али не толико због одласка турске администрације са српских простора, већ због продора нових техничких достигнућа, због гашења неких старих и појаве нових занимања.“ (Ћорић, 2008: 65)

Реч је о суфиксима страног, турског порекла, и аутори, углавном, наводе лексичко-семантичке групе које се помоћу њих образују. Аутори наводе велики број историзама и архаизма, али и примећују да су ови суфикси и данас у савременом језику доста живи и продуктивни и као доказ наводе неологизме добијене према овим моделима, типа: *филмаџија*, *камионџија*, *компјутеџија*, *факултетлија*, *универзитетлија*, *пубертетлија*...

Занимало нас је има ли разлике између лексике изведене овим суфискима која је описана у савременој литератури и лексике која је присутна

у Антропографском речнику с обзиром на то да су лексеме изведене овим суфиксима бројне у АнР.

Професор Клајн у својој књизи *Творба речи у српском језику 2*, Суф-иксација и конверзија наводи два суфикса: *-ија*¹ (за њега каже да се среће у творби домаћих речи) и *-ија*² (који се среће у творби страних речи).“ Суфикс који се означава са *-ија*¹ у суштини се не разликује од *-ија*²“ (Клајн, 2003:80). То суштинско неразликовање проф. Клајн објашњава чињеницом да су оба суфикса, заправо, страног порекла. „Овај други долази у страним ученим речима (типа педагог-*ија*), али и први је готово увек страног порекла, првенствено од латинског *-ia*, понекад и од грчког *-ia* или *-eia*“ (Клајн, 2003:80). И даље наводи да се са *-ија* граде многи сложени суфикси, а пре свега *-лија* и *-ијија* (Клајн, 2003: *ibid*).

Према професору Клајну наставак *-ија* гради више различитих лексичких категорија и то, пре свега, од именичких, па придевских и глаголских творбених основа.

Од именичких основа суфикс *-ија* образује више различитих значења:

1. Имена земаља и регија (*Србија, Македонија, Славонија, Метохија*... (Клајн, 2003:81);
2. Изведенице настале од назива владара, достојанственика или војних старешина и означавају подручје којим тај дотични влада, његову власт или службу: *банија, жупанија, десоптија, сатрапија, кнежија, кметија*....
3. У црквеној терминологији: *патријаршија, митрополија*....
4. Назив зграде, седишта или установе: *опатија, богословија*....
5. Од именица које означавају занимања на *-ар* имамо: *винарија* (продавница вина), *крзнарија* (крзнарска радионица), *чизмарија* (чизмарска радионица)...
6. Збирно и пејоративно значење: *Циганија* (Цигани), *паорија* (сељаци), *чобанија* (чобани)....

Од придевских основа имамо: *проклетија* (мрски, зли људи) и *поганија* (зли људи, олош)....

Од глаголских основа: *погибија, провалија, недођија, морија* и сл. (Клајн, 2003: 81-82).

За суфикс *-лија* проф. Клајн (Клајн, 2003: 145) каже да је турског порекла и да у односу на мотивну именицу углавном означава носиоца особине или својства: *занатлија, рахметлија, севдахлија, капутлија*... У новије време овај суфикс служи за грађење речи које означавају припадност ономе што је мотивна реч: *факултетлија, универзитетлија, пубертетлија*..... (Клајн, 2003:145-146).

За суфикс *-ијија* (Клајн, 2003:206) каже да је, иако турског порекла и по природи ствари везан за архаизме и историзме, овај суфикс данас изузетно

жив и продуктиван, јер поред речи које бележе речници типа: *давунција*, *мезулија* и сл. јављају се и речи: *шаљивција*, *компјутерција*, *аутомобилција* и сл. које су припадају активном лексичком фонду.

О суфиксима *-лија* и *-ција/-ија* пише и Првослав Радић. Он изведенице са овим суфиксом групише у неколико семантичких група и подгрупа. Наиме, разликује пет основних категорија:

1. Прву чине изведенице које значе особу са израженим духовном, психичком особином са неким унутрашњим својством које је често у вези са одређеном (не)вештином, (не)способношћу и сл. (Радић, 2001: 35): *мезетлија*, *параграфлија*, *гурманлија*, *букацилија* (онај које без спреме и права врши неки посао)....;
2. Другу семантичку категорију чине изведенице у значењу особе које се карактерише каквим спољашњим квалитетом, тј. особином која се манифестује у спољашњем виду: *бркајлија* *шуваклија* (који се служи левом руком)....;
3. Трећој семантичкој категорији припадају изведенице у значењу особе са особином потицања: *вилајетлија*, *чарширлија*, *шехерлија* (становник града)....;
4. Четврта категорија укључује изведенице које значе вршиоца радње, понекад и особу са карактерном цртом која из те радње проистиче: *занатлија*, *каматлија*, *ибриклија*, *патлицианлија* (који тргује патлицианима), *харачлија*...;
5. Изведенице у значењу етника односно у значењу становника неког места: *Бечлија*, *Нишлија*, *Будимлија*... „Из овога се може закључити да се изведенице са суфиксом *-лија* јављају у српском књижевном језику готово искључиво у класи бића, обично особа, са основним значењем носилаца особина ређе и вршилаца радње“ (Радић, 2001: 35).

За савремени српски језик ове изведенице добијене помоћу суфикса турског порекла занимљиве су из најмање неколико разлога:

1. Чине групу архаизама и историзама у већини случајева са страним, орјенталним творебеним основама;
2. Ови суфукси представљају живе творбене обрасце (примери из колоквијалног, неформалног језика типа *филмација*, *компјутерција* и сл.)
3. Велики број некадашњих турцизама се и данас задржао: *комишија*, *млекација*, *говорција*, *манција*, *муфтација* и сл.

Лексика у *Антропографском речнику* је по својој природи архаична (архаични српски говори где је једна од лексичких специфичности управо чување великог броја оријентализама), али без обзира на то ових лексема је изузетно много у односу на обим речника, те нам је то привукло пажњу. У вези са овом лексиком покушаћемо да одговоримо на неколико питања:

1. У односу на семантичке категорије које ове изведенице образују, има ли одступање у односу на стање описано у литератури;
2. Има ли особености дијалекатске творбе код изведеница овог типа.

У нашој грађи има 539 лексема што указује на високу продуктивност творбених модела са завршетком *-ија*. Ипак треба имати у виду чињеницу да је један борј лексема који се налазе у АнР у позицији одредничке речи само дијалекатски варијантни лик. Пример за то је: *распија* (173), *ораспија* (185), *ороспија* (185), где заправо лексеме реферирају на неваљалу, опаку, злу жену. Или на пример: *ачија/аичија* (кувар) (25)... Без обзира на извес-тан број дијалекатских варијанти, број лексема са завршетком *-ија* је велики. Већина лексема има страну, турску или оријенталну творбену основу: *териблија* (195), *меракчија* (125), *вакелџија*, *каразлија*, *шебеклија* и сл. Приличан је број и лексема са словенском творбеном основом, што значи да су ови суфикси дуго опстајали у лексичком систему и да су били изузетно продуктивни. Примери: *меканџија* (125), *грдосија* (60), *срећанлија* (189), *млекаџија* (128)...

У нашој грађи уочавамо више лексичко-семантичких група код именица које се изводе помоћи суфикса *-ија*:

1. Изведенице којима се особа именује према некој физичкој карактеристици, према спољњем изгледу: *бећендија* м наочит, леп момак; *ћокалија* м црномањаст човек (77), *диклија* м наочит млад човек, лепотан (67), *ђузелија* мрвалијавелике вркове, брка (39), *чекерлија* м зрикава, разрока особа (214); *рмбалија* м делија, снажан, крупан човек (176); *развалија* м дебео човек висока раста (172); *арвалија* м висок, незграпан човек (24); *гегалија* м човек који гега при ходу (52); *ћосалија* м човек без браде и/или без бркова (202); ...
2. Изведенице којима се особа именује према некој духовној, психичкој особини: *пустаија* м обестан човек, пуштахија (170), *шегобија* м онај који шегује, шаљивџија (225), *гидија/ђидија* м јунак, делија (77), *лудија* м будаласт човек (118), *курдија* м спретан и снажљив човек (112), *ићаварклија* м беспосличар, ленштина (226), *локмаџија* м онај који воли да се гости на туђ рачун (118), *телија* м тврдица (194), *алобија* м пеј. насилник (21); *бегендија* м онај који има укуса, уживалац у нечему (31); *џабалија* м нерадник (220); *кавгалија* м кавгација, свадљивац (96); *севдалија* м заљубљеник у песму и игру (1811); *ићиварклија* м замлата, будала (93); *таврлија* м особа која ваоли да се таври, кицош (93); *роталија* м делија, јуначина (177); *криалија* м одметник из турске војске (111); *ћевлија* м човек веселе нарави, припит човек, мерклија (200); ...
3. Изведенице којима се именује нека скупина људи: *балавурдија* м зб. им. олош, лош свет (28), *навалија* ж навала људи, гужва (135),

- олошарија* плт. олош, шљам, талог друштва (149), *ситнурија* зб. им. безначајни људи (184), *брајђија* зб. браћа (38), *босотишија* зб. сиромашан свет, сиротиња (38)....
4. Изведенице са пејоративним призвуком: *речлија* м пеј. језичара (175)...
  5. *Nomina agentis*: *занпија* м турски полицајац (87), *беклија* м пољски чувар, пољар (32), *аичија* м кувар (25), *одаџија* м собар (148), *јазаџија* м писар (83), *млекаџија* м млекар (128), *гудаџија* м гајдаш (51), *калаџија* м в. блатар (у цигларском занату) (97), *рабаџија* м онај који са коњима или воловима превози робу уз надокнаду (171), *изметлија* м слуга, служитељ, чистач (91); *гочобија* м бубњар у блех оркестру (59); *еснавлија* м власник занатске радње, угледан грађанин (79); ....
  6. Изведенице којима се именује женска особа: *анђија* ж деверуша на свадби (23), *црквалија* ж цркварка, жена која има неки проблем па се често мота око цркве (210), *оростија* ж роспија, неваљалица (182); *ђувендија* м раскалшна жена (77); *лапардија* ж алапача (114); ....
  7. Изведенице којима се именује човек или жена уопште: *делија* м одрасла особа у пуној снази (66), *граџанлија* м грађанин, варошанин (60), *господија* ж гопођа (59), *челебија* м господин (215); *ђувегија* м младожења, момак (77); ....
  8. Изведенице фигуративног значења: *олалија* м фиг. неозбиљан човек (149), *вантазија* фиг. занесењак (43), *пранђија* ж фиг. здрава, једра жена (164), *селвија* ж фиг. витка девојка (182)....
  9. Изведенице неодређеног значења: *градобија* ж град (59);

У групи именица изведене суфиском *-ија* доминирају *nomina agentis*, али уочавамо и друге лексичко-семантичке групе:

1. *Nomina agentis*: *јазаџија* м писар (93); *бозаџија* м човек који прави и продаје бозу (37), *бојаџија* м занатлија који боји пређу за плетиво и ткање (37); *сакаџија* м некадашњи возач бурета с водом за пиће (179); *џакаџија* м онај који са време вршидбе мери на ваги џакове с житом (220); *чукаџија* м онај који због свог посла стално чука, ковач (218); *калаџија* м в. блатар у цигларском занату) (97); *догрмаџија* м столар (68); *асанџија* м ризничар (24); *басмаџија* м бајач, онај који баје (29); *мумџија* м занатлија који израђује и продаје свеће (133); *маденџија* м кулчар у рудницима (за време турске власти); *спомениџија* м каменорезац који изграђује надгробне споменике (180); *пртенџија* м онја који у ваљавици ваља пртенице (169); *прстенџија* м занатлија који прави прстене (169); *тамјанџија* м човек који се бави тамјаном (193); *табаџија* м занатлија који пре-

- рађује коже (193); *сурунција* м некадашњи гонић поштанских кола (193); *дулумција* м народни земљомер, који мери земљу на дулуме (75); *фустанција* м који прави женске фустане (207); *тупанција* м бубњар (198); *винарција* м винар (45); *зубунција* м занатлија који израђује зубуне (90);
2. Учесник у обреду, обичају: *оглација* м учесник у обичају огледа (првој посети младој након удаје) (147); *подрумција* м подрумар, онај који се брине о пићу на свадби (160); *тъкмечија* м просац (199);
  3. Изведенице са значењем физичке, спољне карактеристике: *уњкација* м човек који говори кроз нос (205); *дуганција* м дугајлија (74);
  4. Изведенице за значењем унутрашње, духовне, психичке особине: *дркација* м пеј. човек без поверења (71); *мулација* м погрд. онај који све узим абесплатно (132); *ајнација* м нерадник, ленштина (19); *јамација* м онај који згрће материјална добра, алав човек (93); *суруција* м немаран, несрећан човек (193); *мукомција* м подмукла мушка особа (132); *тупација* м тупан (198); *далаверција* м оговарач, човек који шири разне гласине (64); *илиција* м варалица, преварант (91);
  5. Са значењем човека уопште: *јабанција* м непознат, туђинац (93); *таинција* м најамник који ради за надокнаду у природи (193) итд.

Уколико сагледамо грађу из *Антрополошког речника* професора Недељка Богдановића уочавамо следеће:

- изведенице на *-чија/-ција*, *-лија* семантички се везују за човека (мушкарца и жену) одређујући га по више основа: спољашњем изгледу, физичким карактеристикама, карактерним и духовним својствима, послу који обавља, месту и области у којој живи;

- изведенице на *-лија* и *-ција* у највећој мери су из категорије *nomina agentis*;

- у творбеним процесима учествују глаголске (*чукација*), именичке (*гудација*, *басмација*) и придевске (*босотија*) творбене основе и то страног (*фустанција*) али и домаћег порекла (*тупација*);

- ретке су сложене именице које се завршавају на *-ија* (*ићиварклија*);

- неке од ових именице и данас су у употреби: *тупација*, *млекација*...

- неке су промениле суфиксалну морфему којом су изведене: *дуганција* (*дугајлија*, *дугоња*);

- неке *nomina agentis* су постале историзми јер су се прилике промениле (*таинција*).

Велики број изведеница, њих преко пет стотина, као и експресивна обојеност и фигуративна значења упућују на широку распрострањеност и високу продуктивност ових творбених морфема у прошлости;

- занимљиво је да су се изведенице са овим завршетком везивале за образовање именице којима се именује људско биће по некој физичкој, психичкој карактеристици, по ономе чиме се професионално бави, привремено или ритуално обавља неки посао;

- у односу на савремени језик ове творбене морфеме су некада имале шире значење (карактерисање женске особе), фигуративна значења;

- данас се у литератури налази да ови творбени модели представљају још живе категорије, али с обзиром на стање у прошлости о којем сведочи АНР, можда мало смело тврдимо да је то пре сећање на живе и продуктивне моделе и аналошка примена на нове и/ или домаће основе (примери типа *филмација, компјутерација*)...

Литература

- Бабић, 1986: С. Бабић, *Творба ријечи у хрватском језику*, Загреб.
- Богдановић, 2016: Н. Богдановић: *Антропографски речник југоисточне Србије*; Београд, СДЗБЛXII, САНУ и Институт за српски језик.
- Жугић, 2006; Р. Жугић, *Придевски деминутиви у говорима призренско-тимочке зоне које се односе на особине ентитета из човековог окружења* (семантичко-творбени аспект), Зборник Филозофског факултета у Приштини, Приштина, 377-392.
- Жугић, 2010: Р. Жугић, *Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору образовани суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча*, Зборник радова Филозофаког факултета у Приштини, Приштина, 97-112.
- Илић, 2012: М. Илић, *О једном дијалекатском творбеном моделу*, Годишњак за српски језик, Ниш.
- Клајн, 2003: И. Клајн: *Творба речи у савременом српском језику*. Део 2. Суфиксација и конверзија. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад, Матица српска.
- Пецо, 1989: А. Пецо, *Турцизми у Вуковим рјечницима*, Београд.
- Радић, 2001: П. Радић, *Турски суфикси у српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 17, Институт за српски језик, Београд.
- Савић-Грујић, 2016: Савић-Грујић, Ана: *Творба придева са значењем човекових физичких особина у говорима сврљешког краја*, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини 46 (4), Косовска Митровица 2016, 49–65.
- Савић-Грујић, 2017: Савић-Грујић, Ана: *Лексеме за означавање особа специфична хода у југоисточним српским говорима*, *Српски језик*, XXII, Београд 2017, 443–455.
- Станојчић, 2010: Ж. Станојчић, *Грамматика српског књижевног језика*, Креативни центар, Београд.

Mirjana K. Ilić

**NOUNS ENDING IN –IJA WITHIN
ANTHROPOGRAPHIC LEXICON OF SOUTH EAST
SERBIA BY NEDELJKO BOGDANOVIĆ**

Summary

The paper deals with the systematization and description of anthropographic lexicon of Serbian speech on the South-East of Serbia (Prizren-Timok dialectological area). The subject of the analysis are nouns ending in -ija and which could also be formed with several suffixes: -ija, -lija, -cija, -dzija. Interest in these suffixes is divided into two directions: they are mostly of the foreign (Turkish) origin and as such represent a bond to an archaic lexicon, and at the same time represent still alive and productive models within the modern language.

Key words: Serbian language, folk speech, anthropographic lexicon, suffix formation, word ending –ija.